

ДОРОБКИ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 159.922.1-053.6

І.В. БЕЛЬСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Резюме. В статті розглядаються особливості розуміння гендерної ідентифікації у підлітковому віці, як усвідомлення і переживання підлітком своєї статевої приналежності, що передбачає наявність уявлень про значущі якості особистості чоловіка та жінки.

Ключові слова: ідентифікація, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука традиційно розглядає процес формування особистості через призму включення її в систему суспільних стосунків, взаємодію з іншими людьми і групами в процесі спільної діяльності, навчання і виховання. Однак лишається не повністю з'ясований процес формування статевої самосвідомості індивіда, а також і те, як дані фактори впливають на представників конкретної статі та взаємодію між ними, особливо на рівні індивідуальної свідомості.

Проблемі гендерних відмінностей в останній час приділяється багато уваги – їй присвячуються і етнографічні, і крос-культурні, і сексологічні дослідження, а також дослідження психологічних відмінностей між статями.

Гендерна ідентичність – це аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі (І. С. Клещина). Гендерна ідентичність – усвідомлення особистістю свого зв'язку з культурними визначеннями мужності і жіночності (О. А. Вороніна); приналежності до тієї або іншої соціальної групи на основі статевої ознаки (С.Ю. Терешенкова, Н. К. Радіна). Іноді в поняття гендерної ідентичності включають аспект, пов'язаний з психосексуальним розвитком і формуванням сексуальних переваг (Дж. Гангнон, Б. Хендерсон).

Однак найбільш загальне визначення гендерної ідентичності пов'язано з тим, що її розуміють як результат отождолення особистістю себе з певною статтю, ставлення до себе як до представника певної статі, освоєння відповідних йому форм поведінки і формування особистісних характеристик (Т. В. Бендас, Е.А. Здравомислова, А. А. Тьомкіна). При всьому різноманітті компонентів, які можуть бути включені в структуру гендерної ідентичності, найбільш часто повторюваними є два компоненти: біологічна стать (чоловік / жінка) і маскуліність / фемінність як конструкти культури і інтеріоризовані психологічні риси (О. А. Вороніна, С. Здравомислова, В. В. Знаков, В. А. Лабунська, Н. І. Ловцова, Л. Н. Ожігова, Н. Пушкарьова, Дж. Скотт, А. Тьомкіна, Р. Хоф).

Складність вивчення особливостей маскуліності / фемінності підлітків, як, втім, і інших компонентів гендерної ідентичності особистості, пов'язана з тим, що існуючі раніше традиційні зразки маскуліності / фемінності в сучасних умовах багато в чому змінилися і продовжують змінюватися. Це створює серйозні труднощі для підлітка, що намагається інтегрувати в особистості різні соціальні ролі, зразки поведінки і риси. Підліток, вибудовуючи власну картину світу, свій новий образ-Я, не обмежується пасивним засвоєнням гендерних норм і ролей, а прагне самостійно й активно осмислювати і формувати свою гендерну ідентичність (І. Гофман, Є. А. Здравомислова, К. Зіммерман, А. В. Кириліна, Дж. Лорбер, А. А. Тьомкіна, Д. Уест, С. Фаррел). Звідси виникає проблема дослідження, пов'язана з тим, що недостатньо вивчено взаємозв'язок особистісних особливостей підлітків і гендерної ідентичності особистості.

Метою статті є теоретичне та експериментальне дослідження засвоєння підлітками понять «фемінність» та «маскуліність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, що являють собою відносно стійкі, нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові властивості представників чоловічої та жіночої статі, які склалися в результаті узагальнення, генерелізації, схематизації людського досвіду і уявлень про статево-особливості чоловіків і жінок, поширених у суспільстві. Можна сказати, що статево-рольові стереотипи є одним із різновидів перетвореної форми суспільних відносин, а саме їх персоніфікацію у вигляді образів жіночості (фемінності) і мужності (маскуліності).

Найпростіша модель маскуліності-фемінності побудована за альтернативним принципом «або-або». В ній чоловіча роль асоціюється із силою, енергійністю, грубістю, агресивністю та ін., а жіноча – з слабкістю, пасивністю, ніжністю, миролюбством, емоційністю.

У канонічних культурах ця модель була невід'ємним правилом, а виключення якщо й були, то лише підтверджували його. Згодом, коли статево-рольовий розподіл праці перестав бути головним принципом організації суспільства, коло виключень із правил розширилось. Реальна модель маскуліності-фемінності набула рис континуальності, яка передбачає, що чоловік може бути сильним і енергійним, при цьому не обов'язково потрібно йому бути грубим та агресивним, а жіноча ніжність – не обов'язково пасивна. Такі якості особистості як жіночість і мужність, є дуже важливими для нормальної життєдіяльності людини.

Усвідомлення людиною своєї належності до чоловічої чи жіночої статі і отождолення себе з її типовими представниками значною мірою визначає зміст поведінки, спосіб життя, а також формування особистісних якостей людини. Процес і результат набуття індивідом психологічних властивостей і поведінки, які характерні для чоловіка або жінки, є статево-рольовою соціалізацією. Особистість формується завжди як представник певної статі.

Проте статево-рольові стереотипи можуть бути хибними, занадто узагальненими, неточними і резистентними до нової інформації. В цьому випадку вони виконуватимуть консервативну і навіть шкідливу роль, формуючи у людей хибне знання і деформуючи міжособистісну діяльність.

Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує заснована за ознакою статі соціальну структуру. Втілюючи в своїх діях очікування, які пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди констатують гендерні відмінності і одночасно обумовлені ними системи панування та володарювання.

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці та існуючі в суспільній культурі норми, ролі, стереотипи. Вони в певній мірі визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей в залежності від

їх біологічної статі. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно розрізняються в різних суспільствах. В цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння певними природними якостями, а виконання певної ролі [5, с. 7].

Формування психічної статі відбувається в процесі соціалізації, тобто асиміляції та відтворенні певних нормативів та приписів поведінки, прийнятих у даному суспільстві щодо чоловіків та жінок.

Соціальні норми, які визначають функції та обов'язки статей називаються статевими ролями. Статева ідентичність є результатом засвоєння таких ролей. Категорії «статеві ролі» та «статева ідентичність» функціонують у процесі соціалізації в системі зворотних зв'язків, підкріплюючи одна одну. Статева ідентичність – це єдність усвідомлення статевої належності і відповідної їй поведінки [1, с. 5].

Поведінка, яка реалізує соціальні вимоги та приписи щодо чоловіків та жінок є статевою роллю. Дослідження статевою роллю поведінки називаються також гендерними, вкладаючи в поняття «гендер» соціокультурний зміст [5, с. 18].

Поняття «гендер» охоплює проблеми статусу, самопочуття, самореалізації чоловіків і жінок в конкретному суспільстві, соціально-психологічних відмінностей, їхньої взаємодії у різних сферах людського буття.

Гендерна роль – це модель поведінки, яка визначається системою, яку індивід мусить засвоїти та відповідати їй, щоб його визнавали представником певної статі.

Статевими ролями називаються соціальні норми, які визначають те, чим повинні (чи не повинні) займатися чоловіки й жінки. Поведінку, яка реалізує ці нормативні сподівання чи орієнтована на них, називають статевою роллю поведінкою [4, с. 36].

Засвоєння гендерних норм відбувається у вигляді гендерно-рольової соціалізації або диференційної соціалізації через навчання певним поведінковим моделям, притаманним даному суспільству. Вперше поняття соціалізації з'явилося наприкінці XIX ст. в американській та французькій соціології і пов'язане з іменами Ф. Гіденса і Г. Тарда. Типовим є визначення соціалізації як прийняття індивідом групових норм, цінностей вищого чи нижчого статусу, характерних для груп, членства в яких особистість домагається.

Гендерна соціалізація передбачає опанування певною системою диференціації статевих ролей (розподіл праці за ознакою статі, специфічні статево-рольові приписи, права та обов'язки чоловіків та жінок, шлюбно-родинні норми поведінки, стереотипи маскулітності/фемінності).

В. С. Сорочинська, розглядаючи особливості статевою роллю ідентифікації у підлітковому віці, зазначає, що побутує кілька припущень відносно психологічних механізмів статевою диференціації. Одні вчені вважають, що дитина несвідомо наслідує поведінку людей своєї статі, інші – що статева диференціація з'являється внаслідок заохочення дорослими поведінки дитини, яку вони поцінують, як відповідну до статі. Треті стверджують, що дитина, досягнувши статевою ідентичності, сама прагне поводити себе згідно зі своєю статтю. Наведені міркування не виключають, а, скоріше, доповнюють одне одного. Адже статевою роллю диференціація забезпечується сумою факторів: наслідуванням осіб своєї статі, оволодінням особливостями поведінки в результаті навчання, прикладу дорослих, прагненням ствердитися у своїй статевої ролі. О. Васильченко вважає особливо актуальною проблемою ідентичності для пострадянського суспільства. Руйнація цілісної системи цінностей і порушення рівноваги у балансі між групами спричинили кризу ідентичності. Старі соціокультурні ідентифікації мають поступитися новим. Люди змушені шукати нові духовні орієнтири для усвідомлення свого місця у мінливому соціумі, зв'язків з державою і навколишнім середовищем.

До механізму гендерної ідентифікації в підліткових групах включається також принцип «ми» і «вони» (Г.М.Андреева, Б.Ф. Поршнев), завдяки якому виникає надзвичайно важливе для формування гендерної ідентичності почуття належності до своєї статі. В групах однолітків статевою роллю поведінка стає одним з головних параметрів оцінки підлітка. Прагнення хлопчиків довести свою гендерну ідентичність виявляється у більшій стереотипізації їх поведінки.

Як зазначав Л. С. Виготський, ланкою, що пов'язує процеси спілкування та узагальнення, є значення. Поняття «значення» було одним із ключових у його теорії. Він описував це поняття як «єдність мислення та мови», «як єдність спілкування та узагальнення» та вважав, що метод дослідження відношення думки до слова не може бути іншим, ніж метод семантичного аналізу. В. Сухомлинський другим народженням людини вважав становлення її у підлітковому віці як чоловіка чи жінки: «Немає абстрактного підлітка, як часто звикли називати людину цього віку, є конкретна людська особистість – чоловік чи жінка, які народилися на наших очах». Він підкреслював, що входження підлітка у соціальне середовище здійснюється через засвоєння статевих ролей та культуру шлюбно-сімейних взаємин, наслідування стосунків у батьківській сім'ї: «Усвідомлення того, що він такий же чоловік, як і його батько, є для хлопчика великим одкровенням. Він починає розглядати відносини батька і матері з нової точки зору, бачить у них те, чого не бачив раніше».

Результати сучасних наукових здобутків (М. Кле, Х. Ремшмідт, І. Кон, Т. Юферева) з проблеми динаміки статевою поведінки та установок підлітків вказують на те, що сексуальність стає досягненням їх самосвідомості і включається в підлітковий досвід. Різні лінії аналізу засвідчують, що сексуальний досвід послідовно набувається підлітками протягом перехідного віку і будується під впливом змінних соціальних норм. Установки і сексуальна поведінка підлітків змінилися в ході останнього десятиліття. На це вплинули не тільки явище акселерації але й нові соціальні нормативи суспільства. Особливо відчутні гендерні (статеві) відмінності у цих питаннях у дівчат, порівнюючи із хлопцями. У перших аутоеротична і гетеросексуальна активність помітно зростає. Цей процес підкріплюється ще й вимогами рівності статей, які широко впроваджуються феміністським рухом у розвинутих країнах світу. Ідеї даного руху, завдяки засобам масової комунікації, відбиваються у свідомості сучасних підлітків у нашій країні.

Остаточне формування гендерної ідентичності припадає на підлітковий період. В підліткових групах механізм гендерної ідентифікації тісно пов'язаний з конформізмом та загальними особливостями спілкування підлітків. Тут створюються такі умови засвоєння гендерної ролі, коли гендерна поведінка диктується групою, до якої належить підліток. Ідентичність з групою набуває виключно великого значення для підлітка, який тепер може виявити істинно релігійне поклоніння перед прийнятими групою правилами і нормами. Тиск з боку однолітків набуває для підлітка неподоланності. Конформізм підлітків тим, що в механізм гендерної ідентифікації в умовах підліткової групи включається ряд факторів. По-перше, в підліткових групах до механізму гендерної ідентифікації включається принцип більшої схильності відповідати прикладові схожого на нас індивіда, ніж несхожого (Роберт Чалдіні), що є умовою більш ефективного засвоєння підлітками відповідних гендерних ролей. Прагнення відповідати стандартам групи однолітків є природною формою поведінки індивіда цього віку.

Головною особливістю формування гендерної ідентичності на підлітковій віковій стадії є те, що на цей період припадає формування зрілої, або досягнутої гендерної ідентичності (Е.Еріксон). Ця обставина стає вирішальною у подальшому формуванні гендерного типу особистості. Зрілу, або досягнуту гендерну ідентичність можна визначити як статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі.

Проведене нами експериментальне дослідження показало, що практично єдиною сферою життєдіяльності, в якій формуються уявлення підлітків про образи чоловіків і жінок, є сфера взаємовідносин із протилежною статтю. Ці уявлення в кожному віці відображають окремі аспекти спілкування: у 6-му класі – сімейно-побутові взаємовідносини, у 8-му і особливо в 9-му класі – більш близькі їм відносини між юнаками і дівчатами, причому попередні уявлення не поглиблюються з віком, а замінюються іншими. Така зміна сфер спілкування має принципово важливе значення для формування психологічної статі.

У підлітків безпосередній життєвий досвід пов'язаний тільки лише з позицією дитини, і тому їх уявлення про мужність і жіночність – це, очевидно, просто засвоєння відповідних поглядів дорослих. Між тим відомо, що в цьому віці інтенсивно формується система міжстатевих взаємовідносин. Однак, як показують дані багатьох досліджень, уявлення підлітків про ідеальні якості чоловіків і жінок для цих взаємовідносин переважно пов'язані з поняттям товарищескості без врахування статевої належності. Тому ідеальні уявлення про чоловіків і жінок і реальна поведінка підлітків, як хлопчиків так і дівчаток знаходяться ніби в різних планах. Відповідно, ідеал не виконує своєї регулятивної функції в якості образу поведінки.

У старших школярів основа для формування ідеальних уявлень про мужність і жіночність – значима для них сфера взаємовідносин з однолітками протилежної статі. Вона включає актуальні потреби, зв'язані із сексуальним розвитком, усвідомленням себе як людини певної статі. Ці уявлення про себе і про інших перевіряються на практиці, у безпосередній діяльності спілкування. Однак система певних потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, тобто все, що відноситься до поняття «психологічна стать», формується в цьому віці тільки в названій сфері. Тому відносно старшого шкільного віку можна сказати, що це лише один із етапів формування психологічної статі, але ніяк не закінчення цього процесу.

Висновки. Гендерна ідентичність є аспектом самосвідомості особистості, пов'язаних з усвідомленням себе представником певної статі. Загальна Я-концепція, формуючись у підлітковому віці, пов'язана з набуттям почуття дорослості - відповідальності за свої вчинки, усвідомлення їх. У силу специфічності гендерної соціалізації для підлітків чоловічої і жіночої статі вона обумовлює відмінності проявів особистісних особливостей у підлітків з різними типами гендерної ідентичності.

Таким чином, характеристики образів-Я, рівень рефлексивності і рівень суб'єктивного контролю як особистісні особливості пов'язані з гендерною ідентичністю. Такі особистісні особливості, як відмінності у рівні вираженості характеристик між образом Я-реальне і образом Я-реальний (а) чоловік / жінка, а також образом-Я реальний (а) чоловік / жінка і Я-ідеальний (а) чоловік / жінка, а також рівень суб'єктивного контролю, по-різному проявляються у підлітків з різними типами гендерної ідентичності. Знання змісту і структури гендерних образів не тільки допомагає виявити ті сфери життєдіяльності, в яких, на думку підлітків, найбільш яскраво виступають особливості особистості чоловіків та жінок, але і вести мову про ступінь сформованості (в цьому відношенні) у них психологічної статі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т.В. Сексуальність у фокусі проблем статевої соціалізації особистості / Т.В. Говорун // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – с. 27-35.
2. Зеньковский В.В. Психология детства / В.В. Зеньковский. – Учеб. пособие для вузов // М., 1996. – 347 с.
3. Знаков В.В. Половые различия в понимании неправды, лжи и обмана / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 1997. – Т.18. – №1. – с. 38-50.
4. Приходько Ю.О. Біологічне та соціальне у статевій поведінці дитини / Ю.О. Приходько // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – с. 51-59.
5. Романова В.Г. Статеворольові стереотипи в процесі соціалізації: Наукові повідомлення / В.Г. Романова // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №8. – с. 39-43.

Резюме. В статті розглядаються особливості розуміння гендерної ідентифікації в підлітковому віці, як усвідомлення і переживання підлітком своєї статевої належності, яка передбачає наявність уявлень про значимі якості особистості чоловіка і жінки.

Ключові слова: ідентифікація, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, підлітковий вік.

Summary. In this article the features of understanding of gender authentication are examined in teens, as realization and experiencing of the sexual belonging that foresees the presence of ideas about the meaningful internalss of personality of man and woman a teenager.

УДК 378.14:[371.68:004.7385]

М.О. БОГДУК

РОЛЬ ІНТЕРНЕТУ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Резюме. У статті проаналізовано роль Інтернету у навчальній діяльності студентів, зокрема, зміст, форми, методи і засоби навчання, що забезпечують ширші можливості розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості. Обґрунтовано ефективність активізації пізнавальної діяльності в умовах глобальної інформатизації всіх сфер суспільного життя і, перш за все - сфери освіти.

Ключові слова: гіпертекст, електронний ресурс, електронний підручник, інформаційні технології, мережа Інтернет, навчання, студенти, телеконференція, веб-форум.

Постановка проблеми. На даний час науково-технічна революція висунула на передній план проблему впровадження інформаційних технологій в освітній процес. При цьому комп'ютеризація процесу навчання стикається з